

УДК 316.422.42

DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2020.88.11>

О. В. МИХАЙЛИЧ

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології та політології
Національний авіаційний університет

ВЛАДНІ РІШЕННЯ В СУСПІЛЬСТВІ РИЗИКУ (УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ)

У статті проаналізовано евристичний потенціал теорії суспільства ризику під час ухвалення владних та управлінських рішень у сучасному українському суспільстві.

Окреслено, що в умовах сьогодення положення теорії суспільства ризику набувають особливої актуальності. Зокрема, пандемія COVID-19 наочно продемонструвала ризики і небезпеки сучасного глобалізованого світу. Країни з найкращим, як вважалося, рівнем системи медичної допомоги також не змогли убезпечити своїх громадян. Уряди досі не можуть визначити оптимальний баланс між збереженням економіки та життя і здоров'я своїх громадян.

Визначено, що ця ситуація є характерною для суспільства ризику як парадигми суспільного розвитку в сучасних умовах. Позитивна логіка суспільного виробництва, яка орієнтувалася на накопичення та розподіл, змінюється на пріоритетність у запобіганні продукування та поширення ризиків.

Положення теорії суспільства ризику сформовані на основі численних управлінських оцінок екологотехнологічного ризику та соціологічних досліджень його сприйняття населенням. Ризик у соціологічному сенсі є систематичною взаємодією суспільства із загрозами й небезпеками, що ініціюються та продукуються процесом модернізації.

Зазначено, що властивістю суспільству ризику стан політичної нестабільності характеризується зростанням постійної напруги та побоювання небезпек, які здатні кардинально розхитати суспільну стабільність.

Визначено, що необхідним є суспільний діалог із метою досягнення консенсусних позицій у суспільстві щодо оптимальних варіантів владнання критичних ситуацій. Однією з необхідних передумов є усвідомлення, що в умовах суспільства ризику критерієм позитивного результату є вже просто мінімізація ризиків та їхніх негативних наслідків. Часто про збереження існуючого стану, тим паче максимізацію користі, уже не йдеться.

Основні положення теорії суспільства ризику варто використовувати під час здійснення аналізу й прогнозування сучасних глобальних суспільних процесів, зокрема під час ухвалення ефективних управлінських рішень із метою мінімізації негативних наслідків COVID-19.

Ключові слова: суспільство ризику, продукування ризику, поширення ризику, споживання ризику, глобальні ризики, небезпеки, загрози, ризики середовища.

Постановка проблеми. В умовах пандемії COVID-19 особливої актуальності набувають положення теорії суспільства ризику, адже особливості поширення вірусу в планетарному масштабі вкотре засвідчили специфіку глобалізованості сучасного світу, в якому навіть найбільш розвинені країни вже не мають можливості убезпечитися від глобальних ризиків, викликів і небезпек. Окрім того, уряди всіх країн світу, при визначенні форм і термінів запровадження локдаунів, прагнуть відшукати оптимальний баланс між збереженням економіки та життя і здоров'я своїх громадян. Тобто вже йдеться не про максимізацію користі, а про мінімізацію ризиків та їхніх негативних наслідків, що також є визначальною характеристикою суспільства ризику як парадигми суспільного розвитку. Також варто зазначити, що положення теорії суспільства ризику сформовані на основі численних управлінських оцінок еколотехнологічного ризику та соціологічних досліджень його сприйняття населенням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У кінці ХХ століття у результаті зближення між соціологічною теорією та соціальною екологією поширились уявлення про соціальний характер екологічних проблем, які набули вагомого значення в соціологічних концепціях модернізму та постмодернізму.

Першими дослідниками соціального ризику стали У. Бек, Н. Луман, Е. Гідденс. Спочатку вчені по-різному трактували соціальний ризик, залежно від акценту на конкретній сфері діяльності або соціальній групі.

Ульріх Бек сформулював теорію суспільства ризику, у якій розширив поняття системного інциденту за межі функціонування технологічних систем. Сучасне суспільство він назвав суспільством загального, некалькульованого і непередбачуваного ризику. Суспільство та його інститути вимушені постійно зважувати свою діяльність з врахуванням позиції прийнятності ризику. Цей процес Бек визначив як модернізацію рефлексії, яка має подвійний характер: хоча й направлена на мінімізацію ризику, однак постійні зміни і трансформації збільшують ризик [1].

Ентоні Гідденс аналізував ризик на рівні соціуму загалом, акцентуючи увагу на тому, що ризик є наслідком глобалізації та модернізації. Він зазначав, що ризик продукує власні середовища, які здатні чинити помітний вплив на великі маси людей. У таких умовах суб'єктивним відчуттям безпеки є баланс між довірою та рівнем прийнятного ризику, а в об'єктивній реальності безпека є специфічним набором мінімізованих небезпек [2]. Ніклас Луман стверджував, що ризик є основною рисою соціальної реальності та невіддільною ознакою будь-якої поведінки в соціумі. Тому основну увагу він пропонує приділити питанню запобігання ризиків та їхніх негативних наслідків [3].

Останнім часом помітне збільшення інтересу дослідників до даної проблематики. Готтхард Бехманн зазначає, що сучасні суспільства

осучаснюють своє майбутнє у формі ризику, знаходячи в цьому власний специфічний спосіб існування в умовах невизначеності, що відрізняє їх від суспільств попередніх епох [4, с. 75]. О. Стегній дослідив теоретико-методологічні засади дослідження соціогенних ризиків. Т. Цимбал звертає увагу на особливості формування нового соціального порядку в умовах сьогодення. О. Шевченко аналізує проблеми глобальної зміни клімату в контексті міжнародної безпеки. І. Радіонова аналізує соціально-політичне переосмислення глобальних кліматичних змін у теорії суспільства ризику.

Мета статті – дослідити евристичний потенціал теорії суспільства ризику при ухваленні владних та управлінських рішень в сучасному українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу. У запропонованій У. Беком концепції ризик в соціологічному сенсі є систематичною взаємодією суспільства із загрозами і небезпеками, що ініціюються та продукуються процесом модернізації. Принципово важливим є те, що це саме соціологічний підхід, оскільки раніше соціологи при аналізі породжених процесами модернізації небезпек для людини і природи застосовували термінологічний апарат інших наук. Міркування соціологів щодо забруднення навколишнього середовища, небезпек техногенних аварій і катастроф були натуралістичними й технократичними. Однак, продукування ризиків є соціальним процесом, адже «у розвинутому суспільстві, – стверджував Бек, – соціальне виробництво багатств систематично супроводжується соціальним продукуванням ризиків. Відповідно, проблеми і конфлікти, що пов'язані з розподілом дефіциту в суспільстві, є взаємопов'язаними з проблемами і конфліктами, які виникають в процесі виробництва» [1, с. 19].

Також У. Бек охарактеризував найбільш значущі соціальні особливості ризику:

- ризик завжди створюється в соціальній системі;
- об'єм ризику є функцією якості соціальних відносин і процесів;
- ступінь ризику залежить від експертів і експертного знання.

Створення нових технологій призводить до виробництва нових технологічних (перш за все індустріальних) ризиків. У цьому випадку соціокультурний контекст суспільства ризику розглядається як середовище, яке реагує на наслідки технологічних ризиків (промислові аварії, забруднення тощо). Проблема ризику тісно пов'язана, з одного боку, із швидкою індустріалізацією, з іншого – із непередбачуваними негативними наслідками модернізації. Водночас ризик не являється виключним випадком, наслідком чи побічним продуктом суспільного життя. Технологічні і соціальні ризики постійно продукуються суспільством, його виробництво є легітимним та здійснюється у всіх сферах життєдіяльності суспільства, оскільки ризики є неусувними продуктами механізму ухвалення рішень. Тому ризик визначається як систематична взаємодія суспільства із загрозами і небезпеками,

які індукуються та продукуються модернізацією. На відміну від небезпек минулих епох, ризики є наслідками потужної модернізації і породжуваними нею глобальною нестабільністю і невизначеністю. У суспільстві ризику невідомі і несподівані наслідки набувають характеру панівної сили [1, с. 21–22].

Сутність суспільства ризику як парадигми суспільного розвитку полягає в тому, що позитивна логіка суспільного виробництва (спрямована на накопичення та розподіл багатств – домінувала в індустріальному суспільстві), в умовах сьогодення витісняється негативною логікою продукування і розповсюдження ризиків. Саме розширення продукування ризиків призводить до нівелювання основоположних принципів приватної власності та ринкового господарства (систематично знецінюється і експропріюється вироблене суспільне багатство: пеується, перетворюється на відходи, забруднюється тощо), а також послаблює фундаментальні основи раціональної поведінки індивідів та суспільства – науки й демократії.

Продукування ризику містить фази поширення і споживання ризику. Водночас кінцева фаза – споживання ризику, одночасно призводить і до накопичення ризику, оскільки при споживанні відбувається акумуляція, а не поглинання ризику. Критична маса ризику водночас зростає, він набуває характеристик елемента соціального виробництва. Це змушує враховувати не лише результати виробництва, але й його побічні приховані ефекти: «Невідомі і непередбачувані наслідки стають домінантною силою в історії і суспільстві» [1, с. 22].

У сучасному суспільстві ризики значною мірою продукуються джерелами багатства. Численні загрози й навіть смертельні наслідки для суспільства і світу в цілому породжуються промисловим розвитком та його побічними ефектами. Аналізуючи їх у категоріях простору і часу, доходимо обґрунтованого висновку, що сучасні ризики не обмежуються місцем (наприклад, негативні наслідки екологічної катастрофи в одній країні можуть відчути мешканці інших) та часом (негативні наслідки однієї екологічної катастрофи спричинять негативний генетичний вплив на майбутні покоління).

Індустріальне суспільство характеризувалося дефіцитом благ. Науково-технічний прогрес був необхідною умовою діяльності, спрямованої на віднайдення нових джерел суспільного багатства. Сьогодні в розвинених країнах небезпека смерті від голоду значно втратила свою актуальність. Тому процес модернізації втрачає своє традиційне легітимне обґрунтування – необхідність подолання нестачі продуктів, що змушувало сприймати певні побічні явища як прийнятні.

Небезпеки індустріального суспільства і небезпеки суспільства ризику мають значущі відмінності. Небезпеки попередніх епох легко сприймалися органами чуття, в той час як новітні можуть взагалі не піддаватися сприйняттю. Раніше небезпеки зумовлювалися недостатністю рівня забезпечення санітарно-гігієнічними технологіями,

зараз – надлишками промислової продукції (шкідливі та отруйні речовини у ґрунті, воді й повітрі).

Соціальний клас займав провідне значення в структурі індустріального суспільства. У суспільстві ризику багатство ще більше накопичується серед верхніх прошарків, а от ризику – серед нижчих. Аналогічно відбувається і на рівні держав – ризику більше концентруються в бідних країнах, оскільки багаті країни мають можливість захистити себе від ряду ризиків, або ж значно зменшити їхній негативний вплив. Більше того, багаті країни можуть навіть вигравати від продуктованих ризиків, зокрема, створюючи і продаючи технології, що запобігають ризикам або ж долають їхні негативні наслідки. Тобто, одні країни, спільноти або соціальні групи, отримують прибуток з продуктування ризиків і користуються виробленими благами, інші ж зазнають лише негативних впливів ризику. Наприклад, у разі пандемії одні країни матимуть можливість першочергового замовлення достатньої кількості доз вакцини, іншим же доведеться тривалий час очікувати своєї черги.

Однак, продуктування ризиків призводить в кінцевому результаті до ефекту бумеранга, оскільки негативні наслідки ризиків з часом починають зазнавати і центри їх продуктування, вражаючи при цьому й тих, хто збагачувався на продуктуванні ризиків та вважав себе захищеним від них. Тобто універсалізація і глобалізація ризиків руйнують класові, національні і міждержавні кордони, а споживання ризику одночасно стає й витокком його продуктування. Отже, продуктування ризиків є потужним чинником зміни соціальної структури суспільства та її перебудови відповідно до критерію ступеня захищеності від ризиків.

Зазначені обставини призводять до формування нової диспозиції політичних сил в суспільстві, основою якої є боротьба за визначення, що є ризикогенним (небезпечним), а що ні. Тому політичний потенціал суспільства ризику має бути проаналізований соціологічною теорією в категоріях виробництва і розповсюдження знань про ризику. Соціально усвідомлений ризик є політично вибухонебезпечним: те, що раніше сприймалося, як неполітичне, стає політичним. Тобто ризику є «політично рефлексивними», вони видозмінюють соціальні інститути суспільства, породжують нові політичні сили та соціальні рухи, які руйнують старі соціальні бар'єри. У. Бек прогнозує, що цими рухами з найімовірніше стануть саме спільноти «жертв ризиків», солідарність яких на ґрунті страху та тривоги і сформує потужні політичні сили.

Властивий суспільству ризику стан політичної нестабільності характеризується зростанням постійної напруги та побоювання небезпек, які здатні кардинально розхитати суспільну стабільність. Зростання недовіри до існуючих політичних інститутів і організацій призводять до пошуку в суспільстві точки опори – «твердої руки». Тому цілком реальним є посилення авторитарних тенденцій навіть

у країнах розвинутих демократій. В Україні дана ситуація ускладнюється ще й з огляду на несформованість консенсусних засади ефективної співпраці серед політичного істеблїшменту, відсутність визнання рівної та спільної зацікавленості у сфері забезпечення ефективного функціонування демократичних інститутів. Одним із наслідків недосконалості форм контролю за діяльністю влади є посилення недовіри та радикалізації протестних рухів [5]. Наприклад, представники малого і середнього бізнесу, які задіяні у сферах, що найбільше потерпають від запровадження карантинних обмежень, можуть вдаватися навіть до неконвенційних форм протесту.

Умови функціонування суспільства ризику зумовлюють і перегляд основоположних засад нормативної моделі суспільства. Якщо нормативним ідеалом попередніх епох була рівність, то в суспільстві ризику нормативним ідеалом є безпека. «Соціальний проєкт суспільства набуває виразно негативного і захисного характеру – не досягнення «доброго», як раніше, а запобігання «найгіршому». Інакше кажучи, система цінностей «нерівноправного суспільства» заміщається системою цінностей «небезпечного суспільства», а орієнтація на задоволення нових потреб – орієнтацією на їх самообмеження. На думку О. Яницького виникнення суспільства ризику супроводжується змінами у сприйнятті нормативного соціального ідеалу, що призводить до відмови від прогресизму та зниженню людського капіталу й мобілізаційного потенціалу суспільства [6].

Ефективним засобом уникнення та подолання продукування ризику може бути безпека як уособлення єдності цінностей, соціального простору і системи заходів. А. Маслоу стверджував, що лише за умови задоволення потреби в безпеці людина може почуватися комфортно, але лише до появи нової загрози. Сама потреба в безпеці, на думку А. Маслоу, є універсальною та передбачає не просто забезпечення фізичної безпеки, а також і досягнення відчуття захищеності від фізичних та емоційних загроз [7].

У процесі формуванні ідеології й політики індустріального суспільства провідне місце займала наука як виробництво знань. В умовах суспільства ризику, роль науки у суспільному житті та політиці суттєво змінюється. Як вже зазначалося, найбільш небезпечні ризики, що продукуються результатами науково-технічної модернізації, не сприймаються безпосередньо органами чуття людини, а існують у формі знання про них. Тому фахівці, які визначають ступінь ризикованості нових технологій і технічних систем, а також мас-медіа, що поширюють про них знання, набувають визначальних соціальних і політичних позицій. Надзвичайно важливою є адекватна інтерпретація природничо-наукового і технічного знання у форму, яка буде легкодоступною для сприйняття широкими масами населення.

Водночас пропонована інформація має правдиво відображати реальні небезпеки, а не виступати чинником легітимізації глобального

промислового забруднення та його негативного впливу на здоров'я людей, загибель флори і фауни. У. Бек прогнозував формування інституту експертів, який набуде самодостатнього політичного значення, оскільки саме він визначатиме критерії та ступінь небезпечності ризиків, також визначатимуть допустимий рівень соціально-прийнятних для суспільства ризиків. На думку У. Бека, ця ситуація породжує недовіру в очах громадян до науки і технологічної сфери, які вважають, що експерти приховують або спотворюють інформацію про ризики. Різноманіття суперечливих думок, продукованих заангажованими експертами, ускладнює оцінку реального стану середовища існування та пошук адекватних рішень.

В умовах України ця ситуація ускладнюється ще й високим рівнем недовіри громадян до влади, що призводить до скептичного ставлення як до реальності проголошених владою ризиків, так і прогнозів щодо їхніх негативних наслідків. Це значно зменшує можливості у сфері ефективного прогнозування та зменшення негативних впливів глобальних ризиків сучасності. Тому необхідним є суспільний діалог з метою досягнення консенсусних позицій у суспільстві щодо оптимальних варіантів владнання критичних ситуацій. Водночас усі сторони мають усвідомлювати, що в умовах суспільства ризику, критерієм позитивного результату є не максимізація користі, і навіть не збереження існуючого стану, а мінімізація ризиків та їхніх негативних наслідків.

Висновки і пропозиції. Результатами глобалізації є розвиток міжнародних союзів, організацій та торгівлі разом з поширенням масової культури, глобальної нерівності та проблем навколишнього середовища, які суттєво змінюють соціоприродний простір. Індустріальне суспільство характеризувалося позитивною логікою поширення багатств, натомість визначальною рисою суспільства ризику є негативна логіка розповсюдження небезпек. Невіддільними атрибутами сучасної міжнародної економіки є виклики, ризики та небезпеки (від втрати роботи окремими індивідами до глобальних екологічних небезпек).

Розширення сфери ризику породжує появу нових суперечностей і конфліктів спочатку між розвиненими країнами та тими, що розвиваються, а потім і між розвиненими. За таких умов одні країни або соціальні групи отримують можливість накопичувати багатства з максимальним доступом до благ цивілізації, в той час як інші зазнають переважно негативних впливів ризиків. Однак причини ризиків, які не обмежуються місцем та часом, мають в сучасному світі глобальний характер. Негативного впливу всеоб'ємного і неминучого ризику в кінцевому результаті зазнають і ті, хто його продукує.

У сучасному суспільстві «надзвичайні умови» часто стають нормою повсякденного буття, коли індивіди перестають сприймати їх як небезпеки, особливо у разі, якщо вони не сприймаються безпосередньо

людськими органами чуття. Лідери громадської думки, масмедіа та суспільні рухи потіснили монополію природничих наук на визначення ступеню небезпеки ризиків, що в багатьох випадках призводить до нестійкості та мінливості суспільних настроїв від стану відчуженості до істерії, і навпаки.

Положення теорії суспільства ризику доцільно застосовувати при аналізі та прогнозуванні сучасних глобальних суспільних процесів, зокрема для мінімізації негативних наслідків COVID-19, зокрема ухвалення ефективних управлінських рішень у сфері забезпечення оптимального балансу між запровадженням суворих карантинних заходів та забезпеченням належного функціонування економіки.

Список використаної літератури

1. Бек У. Общество риска: На пути к другому модерну. Москва : Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.
2. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории иструктуриации. Москва : Академ.проект, 2003. 302 с.
3. Луман Н. Понятие риска. *THESIS*. 1994. Вып. 5. С. 135–160.
4. Бехманн Г. Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знаний. Москва : Логос, 2010. 248 с.
5. Ознаки розширення суспільства ризику в Україні. *Актуальні проблеми суспільства у дзеркалі соціології* : матеріали другої всеукраїнської науково-практичної конференції з соціології. Київ, 19 березня 2014 року. Київ : Міленіум. 2014. С. 37–40.
6. Яницкий О. Н. «Пасынки» социологии: природные аномалии и катастрофы. *Социс*. 2012. № 1. С. 67–76.
7. Маслоу А. Мотивация и личность. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 352 с.

Mykhailych. O. V. Government decisions in a society of risk (Ukrainian context)

The article analyzes the heuristic potential of the theory of risk society in making governmental and managerial decisions in modern Ukrainian society.

In today's conditions, the provisions of the theory of risk society become especially relevant. In particular, the COVID-19 pandemic clearly demonstrated the risks and dangers of today's globalized world. Countries with the best level of health care were also considered to have failed to secure their citizens. Governments are still unable to determine the optimal balance between saving the economy and the lives and health of their citizens.

It is determined that this situation is characteristic of risk society as a paradigm of social development in modern conditions. The positive logic of social production, which focused on accumulation and distribution, is changing to a priority in preventing the production and spread of risks.

The provisions of the theory of risk society are formed on the basis of numerous management assessments of environmental risk and sociological studies of its perception by the population. Risk in the sociological sense is the systematic interaction of society with the threats and dangers initiated and produced by the process of modernization.

It is noted that the state of political instability inherent in the risk society is characterized by the growth of constant tension and fear of dangers that can dramatically shake social stability.

It is determined that public dialogue is necessary in order to achieve consensus positions in society on the best options for dealing with critical situations. One of the necessary prerequisites is the realization that in a society of risk, the criterion of a positive result is simply the minimization of risks and their negative consequences. Often it is no longer a question of preserving the status quo, let alone maximizing the benefits.

The main provisions of the theory of risk society should be used in the analysis and forecasting of modern global social processes, in particular in making effective management decisions to minimize the negative consequences of COVID-19.

Key words: *risk society, manufacture of risks, distribution of risks, consumption of risks, global risks, dangers, threats, environmental risks.*